
Az atlanti történetírás mai helyzete

Európa és az amerikai kontinens kora újkori történelmi kapcsolatainak vizsgálatában az 1980-as évek végétől terjedt el az atlanti történetírás fogalma. Ezen olyan megközelítést értettek, amelynek művelői az Atlanti-óceán teljes medencéjét egy olyan egységes elemzési keretként fogták fel, amelyben Európát, Afrikát és Amerikát egyenrangú „szereplőkként” kezelték. Úgy gondolták, hogy a három kontinenst olyan politikai, gazdasági, szellemi és kulturális kötelékek kapcsolták össze, amelyek egységes rendszerré rendezték össze e távoli földrészeket. Ezért, egyrészt indokolatlan bármelyik vezető szerepének kiemelése, másrészt pedig elkülönülten történő vizsgálata.

Az atlanti történetírás intézményesítésében *Bernard Bailyn* (1922–) a neves egyesült államokbeli historikus játszott kulcsszerepet, aki a Harvard Egyetemen hozta létre 1995-ben az *International Seminar on the History of the Atlantic World, 1500–1825* (Nemzetközi Szeminárium az Atlanti Világ Történetéről, 1500–1825) elnevezésű nyári szemináriumot. Ennek deklarált célja az, hogy „olyan, sok nemzetből érkező fiatal történészek tudományos munkáját segítse, akiket az atlanti medencében élő népek életének közös, összehasonlítható és interaktív aspektusai érdekelnek, főként a korai modern időszakra vonatkozóan”. A szeminárium szervezői „olyan nemzetközi tudósi közösség létrehozására törekednek, amelynek tagjai megismerik a sajátjuktól eltérő célokkal és intellektuális hagyományokkal rendelkező és eltérő levéltárakat használó társaikat”. A szervezők frissen végzett vagy értekezésük elkészítésének végső szakaszában járó doktori hallgatók jelentkezését várják, s 1996 és 2010 között a nyári szemináriumokon összesen háromszázhatvanhat hallgató vett részt, akik közül kétszázketten egyesült államokbeli, százhatvannégyen pedig külföldi egyetemekről érkeztek.¹

¹ Bailyn pályájára és történetírói felfogására magyarul lásd: Lévai Csaba: *A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszméitörténeti hátteréről*. L'Harmattan, Bp. 2003. 127–144., 182–185., 268–271. o. Az idézetek és statisztikai adatok a Harvard szeminárium honlapjáról származnak: <http://www.fas.harvard.edu/~atlantic/> (Letöltve: 2017. január 24.)

Az 1990-es években és az új évezred első évtizedében az atlanti történetírás nagy népszerűsége tett szert, többek között azért, mert megoldani látszott azt a problémát, amit a kora újkori európai világ „kiterjeszkedését” kutató történészek számára az jelentett, hogy miként rendezzék egységes narratívába az egymástól radikálisan eltérő európai, afrikai és amerikai történelmet. A kétezres évek közepétől azonban egyre több kritika jelent meg az atlanti történetírással kapcsolatban mondván, hogy azzal sem sikerült megtalálni a „bölcssek követét”, s hogy legalább annyi megoldatlan új problémát vetett fel, mint amennyit megoldott. Napjainkra sokan már az atlanti történelem lehangolásáról vagy egyenesen haláláról kezdtek beszélni. De valóban bekövetkezett-e egy ilyen visszaesés az atlanti történetírás vonatkozásában, vagy csupán arról van szó, hogy a kritikusok a saját vágyaikat vetítik ki a szakma egészére? Ezt a kérdést empirikus vizsgálat segítségével igyekezett eldönteni *Michelle Craig McDonald* a New Jersey állambeli Stockton University docense.

McDonald az alapképzést történelemből a University of California Los Angeles-i kampuszán végezte (1990), majd mesterfokozatot muzeológiából és Amerika-tanulmányokból a washingtoni George Washington Egyetemen szerzett (1993). Ez utóbbihoz egy újabb, bölcsészettudományi (liberal arts) mesterfokozatot tett hozzá 1995-ben (St. John's College, Annapolis, Maryland). Doktori fokozatot (PhD) történelemből a University of Michigan Ann Arbor-i kampuszán szerzett 2005-ben. Eddigi tudományos érdeklődésének középpontjában a kávé termesztésének, kereskedelmének és fogyasztásának elterjedése állt az amerikai kontinensen és az észak-amerikai brit gyarmatokon. Ezt a kérdést nagyon sokrétűen, gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti szempontból vizsgálja. Mindebből kitűnik, hogy igazi atlanti történésről van szó, hiszen az Afrikából származó kávé Amerikában is természetien kezdtek, s így kereskedelme és fogyasztásának elterjedése olyan témát kínál McDonald számára, amit multidiszciplináris eszközökkel az atlanti medence keretébe illesztve vizsgálhat. Maga is tart „Atlantic History 1492–1888” elnevezésű kurzust, s ennek tág, Amerika felfedezésétől a rabszolgaság braziliai megszüntetéséig ívelő időhatárai arra utalnak, hogy azok közé a történészek közé tartozik, akik arra törekednek, hogy a korajúkoron túlra is kiterjesszék az atlanti történetírás hatókörét. Érdeklődési területei között pedig az összehasonlító karibi történelmet és a korai amerikai történelmet is ott találjuk, amelyek szintén az atlanti történetírás kedvenc témái közé tartoznak.²

2 A szerző életpályájára vonatkozó adatok egyetemi honlapjáról származnak: <http://intraweb.stockton.edu/eyos/page.cfm?siteID=69&pageID=492> (Letöltve: 2017. január 24.)

Tanulmánya elején McDonald az atlanti történetírás „válságjelenségeit”, illetve kritikáinak véleményét foglalta össze. A New Jersey-i történész szerint a „válságtünetek” első feltárására 2006-ban került sor, amikor a korai amerikai történelemmel foglalkozó szakma legjelentősebb folyóirata a *William and Mary Quarterly* különszámot szentelt annak, hogy milyen kérdések vizsgálatára alkalmas az atlanti történetírás és milyenekére nem, illetve, hogy melyek azok a területek, ahol egyenesen kudarcot vallott. McDonald úgy találta, a különszámba meghívott szerzők közül többen is erőteljesen kritikus hangot ütöttek meg. Ezek közül *Alison Games*, *Philip J. Stern*, *Paul Mapp* és *Peter Coclanis* írásait emelte ki.

Az elsőként említett szakember arra hívta fel a figyelmet, hogy az atlanti történelem nem tekinthető XX. századi újításnak, hiszen már maguk a korábbi kortársak is ebben a keretben gondolkodtak. Az atlanti történetírás legnagyobb hibájának Games azt tartotta, hogy az atlanti történészek szinte kizárólagosan az Atlanti-óceán medencéjére koncentrálnak, vagyis nem kellő súllyal veszik figyelembe a világ más részeinek fejleményeit, s ezzel „mesterséges tautológiát” hoznak létre. Vagyis amikor „a korai modern tengerentúli vállalkozások vizsgálatáról van szó, egyetlen óceán medencéje sem elegendő nagyságú ahhoz, hogy a ható folyamatok komplexitását meg lehessen magyarázni segítségükkel, a végkimenetelükről nem is beszélve”. (702. o.)

Philip J. Stern szerint az atlanti történetírás vonzerejét „befogadó és expanzív” jellege vagyis „az a képessége jelentette, hogy a nemzetek és a birodalmak közötti határok ledöntésével lehetővé vált annak nyomon követése, hogy az áruk, az eszmék, az emberek és a termékek hogyan mozogtak egy adott régióban és azon keresztül”. Games-hez hasonlóan azonban ő is úgy látta, hogy az atlanti történészek bezárták magukat az Atlanti-óceán medencéjébe, s élesen elhatárolták egymástól a brit gyarmatosítás nyugati (amerikai) és keleti (ázsiai) modelljét, s ezzel a „birodalmi gyakorlatok olyan kettős vízióját alkották meg, amely eléggé elkülönítő jellegű ahhoz, hogy az élő valóságot képviselje”. (702. o.)

Paul Mapp is hasonló gondolatokat fogalmazott meg, amennyiben ő is azzal érvelt, hogy az atlanti történetírás a brit gyarmatosítás folyamatát az amerikai tapasztalatra szűkítette. Vagyis az Atlanti-medence története „csupán egy fejezet az Angol Birodalom történetében és még kisebb szeletét képezi a tágabban értelmezett európai birodalmi vállalkozásoknak”. Peter Coclanis szintén túl „szűkösnek” találta az atlanti történelem kereteit. (703. o.)

Az atlanti történetírás bizonyos „aránytalanságával” Michelle Craig McDonald is egyetértett. Ezt azzal igazolta, hogy a Bernard Bailyn harvardi

szemináriumán 1996 és 2010 között résztvevő 366 fiatal kutatóból 137-en (37%) a brit Atlantikum történetével foglalkoztak. Szintén magasan reprezentáltak voltak a spanyol atlanti birodalom történetét kutató szakemberek (20%), más területek művelői azonban jóval alacsonyabb mértékben képviseltették magukat. A feketék atlanti tapasztalataival tíz, a francia atlanti birodalommal kilenc, a bennszülöttekkel hét, a portugál atlanti birodalommal négy, a hollanddal pedig mindössze három százalék foglalkozott. Hét százalék körül volt azok aránya, akik a birodalmak közötti interakciókat tanulmányozták, s hat olyan résztvevő is akadt, akinek kutatási területe nem volt besorolható ezekbe a kategóriákba.

A New Jersey-i történész mégis úgy vélte, hogy az atlanti történetírás minden „kirekesztő jellege” ellenére meg tudta őrizni vonzerejét, amit paradox módon továbbra is befogadó- és alkalmazkodó képességének köszönhet. Mert ha – legalábbis az angol nyelvű történetírásban – az atlanti történelem érvényessége jelentős részben a brit Atlantikumra korlátozódott is, e területen belül nagyon sokféle szakterülettel foglalkozó szakember számára volt képes közös nyelvet biztosítani. Hiszen az atlanti történelem nem csupán azon történészek számára tudott közös értelmezési keretet nyújtani, akik árucikkek és emberek fizikai értelemben vett mozgását tanulmányozták a térségben, hanem azok számára is, akik politikai és vallási eszmék vagy kulturális gyakorlatok áramlását vizsgálták.

Akkor mégis kinek van igaza? Az atlanti történetírást temetőnek vagy azoknak, akik továbbra is életképessége mellett emelnek szót? McDonald ezt a kérdést empirikus vizsgálat segítségével igyekezett megválaszolni. Azt elemezte, hogy a korai amerikai történelemmel foglalkozó általa legtekintélyesebbnek tartott három folyóirat (*William and Mary Quarterly*, *Journal of the Early Republic*, *Early American Studies*) milyen mértékben közölt az atlanti történelemmel foglalkozó tanulmányokat. Kutatása kiinduló évének 2006-ot tekintette, mivel ekkor jelent meg a *William and Mary Quarterly* azon különszáma, amelyben a korábban idézett történészek először kongatták meg a vészharangot az atlanti történetírás felett. Az első két folyóiratban túlnyomórészt történészek publikálnak, míg a harmadik irodalmárok, valástudósok, zenetudósok, filozófusok vagy az anyagi kultúra kutatói számára is fórumot biztosít.

A New Jersey-i történész természetesen tisztában volt azzal, hogy a három folyóirat kiválasztása részéről szubjektív elemeket is tartalmazott – már csak azért is, mert választása kizárólag az Egyesült Államokban megjelenő periodikákra esett. Ráadásul azzal – a szubjektivitást megint csak nem nélkülöző – problémával is szembe kellett néznie, hogy mely tanulmányok és

milyen alapon minősíthetők az atlanti történetírás képviselőinek. Lehetnek ugyanis olyan írások, amelyek címükben nem deklarálják az atlanti történetíráshoz való tartozásukat, de tartalmilag mégis oda tartoznak. Ugyanakkor, olyan tanulmányok is előfordulhatnak, amelyek címében szerepel ugyan az „atlanti” jelző, mondandójuk jellege alapján mégsem sorolhatók az atlanti történetírás körébe. E nehézségek elkerülése érdekében – kissé önkényes jelleggel – McDonald úgy döntött, hogy kizárólag azokat a tanulmányokat veszi be vizsgálatába, amelyek címében ott van az „atlanti” jelző. Úgy vélte, hogy „amennyiben egy szerző úgy döntött, hogy a címben félreérthetetlenül és egyértelműen használja az atlanti kifejezést, akkor arról is nyilatkozott, hogy mit gondol arról, hogy munkája módszertanilag hová tartozik”. (707. o.)

E kritériumnak a három folyóirat tanulmányai közül négyszázhatvanöt felelt meg a 2006 és a 2014 közötti időszakra vonatkozóan. Itt érdemes megjegyezni, hogy a szerző kizárólag a tanulmány jellegű hosszabb írásokat vette figyelembe, vagyis nem számította be az ismertetéseket, illetve a dokumentum- és forrásközléseket. Arra az eredményre jutott, hogy a *William and Mary Quarterly*-ben összesen harminchárom olyan írás látott napvilágot, amely megfelelt a támasztott kritériumoknak. Ez a vizsgált időszakban megjelent összes tanulmány egyharmadát (27%) jelentette. Ráadásul a megjelent írások évenkénti megoszlása is viszonylag egyenletesnek volt tekinthető. A fenti meglepően magas arányhoz azonban az is hozzájárult, hogy a folyóirat négy olyan tematikus számot is megjelentetett, amelyek téma-megjelölésében benne volt az atlanti kifejezés. Persze ez is a szerkesztők atlanti történetírás melletti egyértelmű elkötelezettségét bizonyítja.

Ezzel szemben a *Journal of the Early Republic*-ban mindössze hat olyan írás látott napvilágot, amelynek címében ott szerepelt az atlanti jelző. Ez az ott megjelent tanulmányoknak mindössze négy százalékát tette ki, s négy olyan évfolyam is volt, amikor egyetlen ilyen közlemény sem jelent meg. McDonald ezt legfőképpen azzal magyarázta, hogy a folyóirat által lefedett korszak egészen az amerikai polgárháború kirobbanásáig (1861) terjed, vagyis messze túlnyúl az atlanti történetírás hagyományosnak tekintett hatókörén (1810–20-as évek). Ezzel szemben a *William and Mary Quarterly*-t kiadó intézmény az *Omohundro Institute of Early American History and Culture* (A Korai Amerikai Történelemmel és Kultúrával Foglalkozó Omohundro Intézet) küldetésnyilatkozata szerint célja „az 1815-ig terjedő amerikai történelem tanulmányozása, kutatása és ezek eredményeinek publikálása”.³ Ugyanakkor a New Jersey-i történész azt is megjegyezte, hogy a *Journal of*

3 Az idézet minden lapszám impresszumában olvasható.

the Early Republic-ban számos olyan írás is megjelent, amelyek az atlanti történetírás körébe voltak sorolhatók, de címükben nem szerepelt az atlanti kifejezés. Ezért ezeket nem vette számításba.

Az *Early American Studies* valahol középen helyezkedett el, mivel ebben a periodikában tizenhét olyan tanulmány jelent meg, amely megfelelt az atlanti történetírás McDonald-i kritériumának. Ezek az ott megjelent összes írás tizenegy százalékát képviselték, s évenkénti megoszlásuk is egyenletes volt. Ebben a viszonylagosan magas arányban a szerző szerint a folyóirat tematikus sokszínűsége, illetve az játszott szerepet, hogy az *Early American Studies*-t a *McNeal Center for Early American Studies* (A korai Amerika Tanulmányozásának McNeal-Központja) adja ki, amelynek hagyományosan olyan szakterületek tartoznak az érdeklődési körébe (karibi történelem, bennszülött amerikaiak), amelyek az atlanti történészek kedvenc témái közé tartoznak.

Mindezek alapján Michelle Craig McDonald arra a következtetésre jutott, hogy „az atlanti történelem továbbra is a történelmi elemzés népszerű eszköze”, (710. o.) s az utóbbi években számos olyan fejlemény történt, ami a kritikusok által jelzett hiányosságok korrigálása felé mutat. A brit Atlantikum története már az angol nyelvű szakirodalmat sem uralja olyan mértékben, mint 2006 körül, s az angol anyanyelvű kutatók fiatalabb nemzedéke már olyan nyelvi készségekre tett szert, ami lehetővé tette számukra, hogy más nemzetek atlanti birodalmaival is foglalkozzanak vagy „birodalomközi” összehasonlításokat tegyenek.

Ezt a véleményét a New Jersey-i historikus az újabb szakirodalomból vett példákkal támasztotta alá. *Jonathan Eacott* például egy 2012-ben megjelent tanulmányában szervesen összekapcsolta a Brit Birodalom nyugati és keleti aspektusát, amelynek elválasztását bírálók az atlanti történészek szemére hányták. Az Eacott által vizsgált XVIII. századi *Calico Acts* (Pamutvászon törvények) „monopóliumot biztosítottak a Kelet-Indiai Társaság számára (ti. a Brit Birodalom – L. Cs.) ázsiai árukkal való ellátására, amelyeket aztán magánkereskedők az Atlantikumban elhelyezkedő brit gyarmatokra szállították tovább”. (711. o.)

A fiatalabb „atlantista” kutatók a fekete afrikaiak atlanti „tapasztalataira” is jóval nagyobb hangsúlyt helyeznek, mint elődeik, ami nem csodáltnivaló, hiszen az 1700 és 1780 közötti időszakban négyszer annyi fekete afrikai „érkezett” az amerikai kontinensre, mint fehér bevándorló. McDonald úgy vélte, hogy a bennszülött amerikaiak vonatkozásában is hasonló tendencia kibontakozását lehet megfigyelni.

A New Jersey-i történész úgy vélte, hogy azért mindig van még tenenivaló az atlanti történetírás megújításában. Ilyennek tekintette az atlanti

történelem hagyományos kronológiai határának kiterjesztését. Úgy vélte, hogy az atlanti történetírás mához közelebb eső határvonalát politikatörténeti események (amerikai forradalom, francia forradalom, haiti forradalom) alapján határozták meg. McDonald elismerte ezek jelentőségét, mégis úgy vélte, hogy azok „nem borították fel a rendszert”. Az emberek, áruk és eszmék áramlása az Atlanti-óceán medencéjében a XIX. században is tovább folytatódott. Tanulmányát pedig annak megállapításával zárta, hogy az utóbb említett időszakra vonatkozó „történetek még elmondásra várnak, s elmondásuk újból felpezsdíti majd ezt a szakterületet, amely öregebbé és bizonyos tekintetben bölcsebbé vált, de még mindig sok tanulni és tanítani valója van”. (712–713. o.)

Michelle Craig McDonald: *There Are Still Atlanticists Now: A Subfield Reborn*. (Még ma is vannak atlantisták: egy szakterület újjászületése) *Journal of the Early Republic*, 36. évf. 4. szám, 2016. Tél, 701–713. o.

Lévai Csaba

E számunk szerzői

Czibula Katalin dr. habil. főiskolai docens, ELTE BTK Magyar Irodalom-
és Kultúratudományi Intézet
Debreczeni Márk I. éves PhD-hallgató, DE
Demeter Gábor PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK TTI
Fodor Mihályné ny.főisk. adjunktus, NYF; a KLIÓ szerkesztője, DE
Gégény Levente II. éves PhD-hallgató, DE
Hantos Zoltán történész, Szigetmonostor
Hendrik Dávid PhD-hallgató, DE
Kiss Márton II. éves PhD-hallgató, PTE BTK, Interdiszciplináris Doktori Iskola
Lévai Csaba PhD, habil. egyetemi docens
Madarász Imre CSc. habil. egyetemi docens, DE
Magyarosi Ádám II. éves PhD-hallgató, DE
Mizsur Anitta Kinga II. éves PhD-hallgató, DE
Papp Sára Írisz I. éves PhD-hallgató, DE
Pete László PhD habil. egyetemi docens, tanszékvezető, DE
Peterecz Zoltán PhD főiskolai docens EKE
Takács Bálint I. éves PhD-hallgató DE
Veres Tünde I. éves PhD-hallgató, DE

(*Rövidítések:* EKE: Eszterházy Károly Egyetem; ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; MTA BTK TTI: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet; DE: Debreceni Egyetem; NYF: Nyíregyházi Főiskola (ma NYE: Nyíregyházi Egyetem), PTE BTK: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Felhívás

Kérjük szerzőinket, hogy négyévesnél régebbi anyagot ne válasszanak ki ismertetésre! Elvárjuk, hogy a recenziók szerzői mindenkor a szakma erkölcsi normáinak megfelelően dolgozzanak, és írásuk benyújtásával egyúttal vállaljanak felelősséget a hatályos szerzői jogszabályok megtartásáért! Másodközlésre, kérjük, ne küldjenek a KLIÓ-ba ismertetéseket! Várjuk korábbi és újabb szerzők ismertető írásait!

A KLIÓ Alapítvány kuratóriuma és a szerkesztőség